

Na Mata

Na iTukutuku Mai Na Matabose Ni Veika Vakaitaukei

Noveba - Janueri: 2020 - 2021

Leweni iVola

- 2 Cau ni Edita
- 3 Lolosi na Vanua o Vuda
- 6 Veika meda kila, Vukuvanua se Vuku Vakaitaukei
- 8 Na Vale-Vakaviti

“Na Vakacokotaki ni Vuvale, na Viti Vinaka”

Ni bula vinaka na Turaga Bale, Marama Bale, ni bula vinaka tale ga na Turaga, Marama, Cauravou, Goneyalewa kei kemuni na luveda, oni taleitaka na vakawilika na Na Mata. Qo na itabatata ni ikarua ni vumatolu (2nd Quarter), ni yabaki vakailavo qo (financial year), 2020-2021. Nuitaki ni oni na marautaka na veika e leweni Na Mata sa vakau yani qo.

Na leweni Na Mata qo, na nodra talaci vakadua na iTaukei Sawaieke, Rt Tevita Momoedonu, na Vuku iTaukei kei na kena matanataki, na italanoa ni Vale vakaViti mevaka e vakarautaki mai ena Tabana ni iTovo kei na Vosa, ena Tabacakacaka iTaukei. Ena italanoa kei na itukutuku kece e volai yani ena itabatata ni Na Mata qo, e muloci ka talivata e loma na veika bibi e qarava vakatabakidua na Tabacakacaka iTaukei, ya, na Vakacokotaki ni vuvale kece vakaiTaukei na Viti vinaka.

Lai coka vakavinaka na itavi vakalawa ni Tabacakacaka iTaukei, ya, na noda liutaki kei na noda qaravi vakavinaka na kawa iTaukei. Qori na veika e bula tu vakalawa, ena Lawa ni Veiqaravi ni Veika VakaiTaukei ni yabaki 1944. E rui bibi, mo ni kila na lewenivanua, ni na tosoya cake tiko na Tabacakacaka iTaukei na nona veiqaravi me baleti keda na kawa iTaukei. Na veidraki bolebole eda lako curuma, oni vakamasuti ka kerei yani na kawa iTaukei ni da tudei ka qaqa ena maroroi kei na taqomaki ni noda koro, itikotiko vakaiTaukei

Eda sa tataunaki tale ga yani, ni yaga meda dui cuqena ka qarava vakavinaka na itavi eda dui qarava, vei kemuni na luvei keimami o ni vuli, ni vuli vakavinaka, vei kemuni na wekada oni qaravi vanua, se bula mai nakoro, ni gumatua, ni qaqa, ka dei tiko ga ena qaravi ni Vanua. Vei kemuni na wekai keimami, ni qarava na Lotu, ni qarava ga vakavinaka na nomuni itavi. Na gauna eda na vosa takoso kina, ina dua tale na taba ni veiqarava, ena sega ni kauta mai edua toso, eda na veibuturaki ga.

Na gauna eda na liga qaqa kina meda dui qarava ga vakavinaka na noda dui itavi, ena kauta mai na vakacegu, na sautu kei na tiko vinaka veikeda ena veiyasani bula cava eda veiqaravi kina.

Me Kalougata, Qaqa ka Dei na Kawa iTaukei.

LOLOSI NA VANUA O VUDA

Vakarautaka: Tabacakacaka iTaukei

1) Nodra talaci:

Ena vakaraubuka, na ika5 ni siga ni Tiseba 2020, ni rauta na 10 na kaloko ena matalalailai, sa qai lotutaki kina na yagodra na iTaukei Sawaieke, Rt Tevita Momoedonu, ena iotioti ni gauna ena valenilotu na Jone Wesele, e Viseisei, Vuda. Ratou a vakaitavi ena lotu ni veitalaci na ivukevuke ni Vunivola levu ni Lotu Wesele e Viti kei Rotuma, na iTalatala Iliesa Naivalu kei na Qaselevu ni Lotu Wesele, na iTalatala Epineri Vakadewavosa kei na iTalatala Qase ni iWasewase o Vuda.

A vakasoburi ena nodra itikotiko e Sawaieke, mai vei ira na leweni nodra yavusa, na Tubebere. Sa qai lai soli na yagodra ena lomani nodra itikotiko, era solia na iLiuliu ni Mataivalu. A tuberi mai na Yavusa Tubebere, na iluva ni ivua. E yadravi mai vei ira na Mataivalu ni noda Vanua, era bikabika tale ga na Marama. Sa vakarau na Vanua o Vuda, me talaca e dua na tagane ni Vanua, sega wale ga ni yaga e Vuda, ena lomani Yasana o Ba, ena Matanitu, na Lotu kei Viti raraba.

Mevaka ni qaravi vei ira na veibulu vakamatanitu (state funeral), era vakaitavi na leweni Mataivalu ni Viti, ena gacagaca taucoko ni veibulu. Sa qai curumaliwa tiko ga na Vanua, me qarava na nona itavi ena kena gauna, qo mevaka, na tuberi ni nodra itatau ina Lotu, ina Vanua, kei na tuberi ni kamunaga, me soli lesu tale na yagodra, vei ratou na nona vasu, me ratou maroroya na yagodra.

Na kamunaga qo, a qai tuberi ina Mataivalu, me ratou maroroya kina na yagodra na iTaukei Sawaieke. E va (4)

E a kau mai na yagodra na iTaukei Sawaieke, mai Valenibula e Lautoka, iSawaieke, na nodra itikotiko e Viseisei, Vuda. Na itavi ni veivakaleleci qo, era a vakaitavi kina na Mataivalu ni noda vanua, me vaka ni veibulu vakamatanitu (State Funeral). E duavata na veikabula taucoko, ena Vanua o Vuda, me ra tavaka na iTaukei Sawaieke. E vakadinadinataki qo, ena taubi ni uca, ena gauna sa biuti Lautoka mai kina na yagodra qai cegu saraga ena gauna sa curumaki kina ina nodra itikotiko e Sawaieke.

taucoko na vosa ni veivakacaucautaki a tau ena Lotu ni veitalaci, na vosa ni Matanitu, era a vakaitavi kina na iLiuliu ni Matanitu, Josaia Voreqe Bainimarama. Era cauraka ni o Rt Tevita, e dua na dauniveiqaravi yaloqaqa, yalodina, dauloloma, e kauwaitaka ka lomana, na lewenivanua kecega. Era nanuma vakalevu tale ga na iTaukei Sawaieke, ni a tu vakatagane, me liutaka na Matanitu, ena gauna e liwavi Viti kina na matanicagi vou, koya e gadrevi kina na veisau, ena yabaki 2000. Era kuria, ni ra mai vakacegu na iTaukei Sawaieke, ni ra taura na iLiuliu ni Matabose ni Yasana o Ba, era lewena tale ga, na Matabose e Cake, ni Tabana ni Qele Maroroi ni iTaukei.

E maroroi na yagodra ena nodra sautabu e Sawaieke, e osodrigi na lomanikoro o Viseisei, vei ira na turaga, marama, cauravou, goneyalewa kei ira na gonelalai, ena nodra mai talaci na iTaukei Sawaieke. Na ilakolako ni Matanitu, na iotioti ni ilakolako, me qai reguregu ena mataka ni Vakaraubuka, ratou tiko kece sara na iyatu e liu ni veiliutaki ena Matanitu, na Peresitedi, na Paraiminisita kei na Sivika ni Boselawa. O ira na leweni Bose Yaco, Vunivola Tudei, rau na iLiuliu ni Tabana ni Veitaqomaki ni Matanitu (Ovisa & Mataivalu) kei ira na vakaillesesi ni matanitu.

Ni vadavori oti na yagodra ena lomani davuke vakarautaki, e tau na kena uca, ni tagi oti na biukila, na iotioti ni vakarokoroko vakaivalu (last post), e lutu na kurukuru, ni sa oti kece na maroroi ni yagodra, sa qai tau tale na uca bi ena lomanikoro e Viseisei. E dina sara na ka e kaya na iVola, "ni da na mate, ena muri keda na noda ivalavala", na iTaukei Sawaieke, e duavata na veikabula taucoko e Vuda, me ra talaci ira ena Vakaraubuka na ika5 ni Diseba, 2020. E tau na uca, qai vakatuloaloa tu na lomalagi ena gauna ni Lotu, keimami duavata kei ira, me keimami talaca e dua na turaga, e qaqa na nodra veiqaravi ena Lotu, na Vanua kei na Matanitu.

2) Na veika eda vulica mai vei ira:

Na veimata ilakolako kece era cabe yani e Vuda ena

gauna ni reguregu, era mosita ka lolositaka e dua na bula yaga, qaqa, maqosa, e tutaka, colata ka maroroya na itikotiko vakaturaga e Vunisei, na nodra itikotiko na Momo na Tui Vuda. Dau levu na soqo lelevu e qarava na Vanua o Vuda, sa dau nuitaki tu ga na iTaukei Sawaieke me vakarautaka, ka cicivaka na soqolelevu kece e qaravi, ena rara vakaturaga e Vuda. Qo mevaka na qaravi ni Boselevu Vakaturaga kei na qaravi ni Bose o Viti, e Viseisei.

E turaga yaloqaqa, ka sega ni dau tu vakasuka na iTaukei Sawaieke, e vakadinadinataki qo, ena Valenivanua e tara, na Cavakovuda. Qo, na vale me dau veitalanoataki kina na veika me baleta na cicivaki ni Vanua, mai vei ratou na turaganivanua e Vuda. Na Cavakovuda, e vakailavotaka na kena taraicake, na iTaukei Sawaieke.

Na maroroi kei Vunisei, e dua tale ga na ile, a tutaka ka valataka vakaukauwaa sara. A sa yaco ena dua na gauna a sa via veisautaki kina na Valevanua vakaturaga o Vunisei, me tara mevaka na vale ni gauna qo. Era a bolea me ra tara, mevaka na kena itaratara kei na irairai e duri tiko kina edaidai o Vunisei, ya, me bure tiko ga vakaViti.

Nibera ni ra mai vakacegu, era bolea me qaravi na veivakaduavataki ni Kabani ni Yasana kei ratou na lewenibose ni Yasana o Ba. Sa dua na gauna balavu a tiko na duidui ena lomani Matabose ni Yasana kei na Kabani ni Yasana, a vakasavasavataka na duidui qori na iTaukei Sawaieke ena gauna ni nodra ni veiliutaki ena lomani Matabose ni Yasana.

Qori e vica naka, mai na levu tale na veika cecere era dau bolea me qarava, sauvaka, ka maroroya kina na yavucere e Vunisei, na nodra itikotiko na turaga na Tui Vuda. Ena Tabacakacaka iTaukei, e laurai na Vanua o Vuda me idusidusi, ena veivakaturagataki, na vakarokoroko kei na matata vakavinaka ni Vanua. E sega ni dau veibatiki se me tarai vakabalavu na iulutaga ni veika vakaVanua. Na

veika taucoko sara, e dei, matata ka savasava, e dua tiko na kaukauwa levu ni Vanua o Vuda, ya na iTaukei Sawaieke, Ratu Tevita Momoedonu.

3) iTavi era vakaitavitaki se veiqaravi kina.

- Qasenivuli
- Veiqaravi e raraniwaqavuka e Nadi
- Roko Tui Ba
- Paraiminisita
- Mata ni Matanitu o Viti (Jiavani kei na Ceva kei Korea)
- iLiuliu ni Bose ni Yasana o Ba
- Leweni Matabose ni Qele maroroi ni iTaukei
- iTaukei Sawaieke

4) Na Vakavinavinaka kei vakanuinui vinaka:

Sa vakauti na iloloma levu kei na vakanuinui vinaka vua na Radini Sawaieke, ira na luvadra kei ira na makubudra, nuitaki ni na sobu na vakacegu, ina lomani vuvale se na

itikotiko vakaturaga mai Sawaieke.

Ina Vanua o Sabutoyatoya, iVunisei, na nodra delaniyavu na Momolevu na Tui Vuda, na Masu kei na Vakabauta ni Matanitu kei na Tabacakacaka iTaukei, ni na sega ni malumalumu rawa na qaqalo ni ligivanua, ena nodra susugi, ka bucini tale na turaga, kei na marama, ni Vanua, era vota tu na nodra bula kei na gauna ena itavi era qarava, me yacova saraga, na nodra balemate.

E sa na dau taubi tiko ga na uca ina delanivanua e Vuda, me vakaraitaka na lolosi ni Vanua, taubi tale ga, me vakasavasavataka ka derea na delanivanua o Vuda, taubi tale ga me vakabulabulataka na itei vou era bucini e Vuda, me ra na yaga ka ivurevure ni sautu kei na kalougata, e Vuda, e Ba, ena Muaira ni noda vanua kei Viti raraba, ni mataka.

**VEIKA MEDA KILA
VUKU VANUA SE VUKU VAKAITAUKEI**

Vakarautaka: Tabacakacaka iTaukei

Na suitu ni inaki e vakarautaka kina na Na Mata na itukutuku qo, me veivakararamataki, vakavulici keda na dau wiliwili, ena veika vakaiTaukei, era a vakayagataka na tukada mai liu sara. Na vula vakaViti, na iwiliwili vakaViti, na ivosavosa vakaViti kei na vatavatairalago se qima, qama.

E vakamacalataki ena veiulutaga qo, na veika era sarava, raica, wilika, ka, vakila na noda qase taumada. Sega ni ra nuitaka na veika vulagi me tukuna vei ira na draki, matanicagi kei na veika tale e so, e tara na nodra bula ena veisiga. Era semati ira ena veika bula, e wapoliti ira, na veikau bula (kau salusalu & kau vuata), na wasawasa, na manumanu vuka kei qele mamaca. Qori na vuna e tiko kina na noda kau, ika kei na manumanu, eda sema kina na kawa iTaukei ina veika bula, se na iyaubula.

Sa nuitaki ni na marautaki, ka vakavure vakasama vakalevu na veika oni na wilika ena Na Mata, ena iulutaga, ni Vuku Vanua se Vuku Vakaitaukei. E nuitaki tale ga, ni da vakasakita na gauna vou, kei na kena iyaragi vovou sa kurusetu tu na Viti nikua, e biu tiko yani na itukutuku qo, me vukei keda, meda nanuma na veika e noda, eda semati kina vakayago, vakayalo, vakavakasama tale ga, ya na veika bula, era wapoliti keda.

1. Na Vula VakaViti ena vula tolu sa oti; (Noveba, Diseba & Januери)

VULA IBALOLOLEVU (via veidonui kei na Noveba)

Tau na uca ni talatalaci ni vula isiga. E vanua, dolo tiko na uvi, vakadataki, tubu na kena icadrai. Matua na uto, maqo, kavika, dreu na vainaviu. Se na dawa kei na vutu, bobota na sinu. Dreu na misimisi.

Qeu na lairo, momona na qari.

Mai wai, sa tekivu na cocoka - levu na saqa, walu, ikalelevu. Toni na wea, sobu na ba, koko kina na ki, tovisi, voivoi, deu. Ta na balolo.

VULA INUQALAILAI (via veidonui kei na Diseba)

E vanua, bulabula tiko na were, keli na uvi taumada, vakabibi na vurai. Tei na vurai. Matua na uto. Dreu na maqo, kavika, dawa, vainaviu. Se na nuqanuqa, sinukakala, sekoula – senikau ni siga ni sucu. Dreu na misimisi. Mai baravi, se nasinu, sucu na bulubulu (luveniqlio), kata na qio. Kata tale ga na namu.

Sa ya na lairo me lai dereneke, vakabibi na lairovula. Vakasucu na gogo (tokō), laukana na kena yaloka.

Mai wai, toni na wea, koko ena ba na ki, nuqa, cucu, tanabe, cebe (kaikai). Vakaluvuni na keteleka, saqa, walu, ikalelevu. E so na vanua sa ta tale kina na balolo.

VULA INUQALEVU (via veidonui kei na Januери)

E vanua, sa lou na were, kasura na ivakada, tabu ni lakovi ni suasua de karaca na uvi. E levu tiko na vuata - matua na uto kei na vudi; via oti na maqo, ia sa dreu na dawa kei na wi; na ivi se qai se. Levu na isaluaki - se tiko ga na lagakali, bua, caucau, dreu na misimisi.

Ya na lairo, vakabibi na lairo damu, me lai dereneke i waitui, tobotobo rawarawa ena bogi buto.

Mai wai, e levu na nuqa kei na ki, katoa na kenaba. Gauna ni bulubulu (luveniçio), rai na matadra ni vidi na sinu. Matua tiko ga na kuku, kolakola, kei na kaikoso. Yati na vivili, madrali, bosucu, tadruku. Momona na saravalivali. Ciri mai na drose (me laugunu) kei na salato (e dau veicorogi). Gaga vakalevu na ika ena kena vanua.

Na Vula VakaViti ena vula tolu vou qo; (Feperueri, Maji & Everei)

VULA ISEVU (via vei donui kei na Feperueri)

Tudonu na iribuli – ni sa kala, sa matua na uvi. Keli na uvi taumada, seu vakavanua. Tara na lololo (valevale). Se vula tiko ni vuata, dreu na wi kei na dawa, matua na ivi, yaca me koko se sikiviro.

Mai wai, sa oti na nuqa kei na ki, kena isosomi ena malevu na voro - vaka na kilalai.

VULA IKELIKELI (via veidonui kei na Maji)

Tau bi na uca, na wainigasau. Lutu na yaseyase.

Keli tiko na uvi, vakabibi na uvibalavu. Tei na kumala me vakalewe. Se qai se tiko na gasau, se bera na duruka. Matua na ivi, na vutu, e so na mataqali uto.

Keli na qaranikacau (lagio) me tavu. Era kumukumuni na dilio mera vakarau vuka. Sa tu tale na bicitoka (kawakawasā).

Daba na mana, matua na kuka, qari. Drava na waitui, uro na ika, ca totolo.

VULA IGASAU (via veidonui kei na Epereli)

Tau tiko ga na uca, dua na uca bi na wainiduruka.

E vanua, se keli na uvi, vakabibi na uvi balavu. Matua e

so na mataqali uto, dreu na moli, bau kina na molikana. Cucula na vuata, kainaki ni cula na gasau. Matua na dilio, gauna ni veidilo. Veitauvi na cika. Era vuka na dilio mera lesu tale i nodra vanua. Lala na kai ni waidranu.

Mai wai, se daba na mana, matua na qari, kuka. Drava tiko na waitui, levu ga na salala kei na tugadra (yātule).

1. iWiliwili VakaViti:

Tini na Vonu – Dua na Bī

Kena ivakamacala:

Na bī na ba e dau keli i wai mera maroroi kina na vonu. O ira na qase e liu ra dau biubiuta ya tini na vonu ena loma ni ba. Ni biu e tini na vonu ena dua na ba qai vakatokai me dua na bī. Ni yacova ga na tini na iwiliwili ni vonu ena dua na ba, ra viria tale e dua. Ke rua na bi e rawa kena ibalebale oya ni sa ruasagavulu na vonu e rawa tiko ena rua na bi. O koya gona qo qai yavutaki mai kina na iwiliwili vakaviti qo ni tini na vonu dua na bi. (ivakamacala – Inise Koroi)

2. iVosavosa VakaViti:

Tu na inima luvu na waqa

E dau cavuti ena dua na ka e tu ga vakarawarawa na kena iwali/iwali ni leqa qai sega ni vakayagataki, qai mani yaco kina na leqa.

Ni vakamacalataki na inima qo na iyaya ni waqa vakalomana me dau nimati kina na waqa. E liu e dau sivi na kau mamada, ena gauna oqo sa vakayagataki vakalevu na qaloni se kava.

Ke sega ni vakayagataki na inima ka sa levu na wai ena luvu dina ga na waqa.

E cavuti na ivosavosa oqo ni dau tu ga vakarawarawa na iwali ni noda leqa, da qai sega ni raica da qai oga tiko ga vakalevu.

(Ivakamacala: Inise Koroi, Naba: 123 – tabana 38)

3. Na Vatavatairalago:

Qima, Qama

Tukutuku sa lamata

Au kakasivi tu ga yaco i Toga

Na cava o au?

Kena isau: Na inima ni waqa

Qo ni nimati tu ga na waqa yacova ni sa kele yani na vanua e lako kina.

NA VALE-VAKAVITI

Vakarautaka: Tabacakacaka iTaukei - Tabana ni Vola Vosa kei na iTovo

Keda na itaukei eda vakararavivakalevu ena noda iyaubula me vaka na eda kania e veisiga, na meda, na vale, na sala ni veitosoyaki e wasawasa me vaka na waqa e dau vakayagataki vakalevu na veika era bula wavoliti keda. E da vakadinadinataka kina nona loloma na Kalou levu vei keda.

Dua qo na vale vakaviti se bure vakaviti e kilai kina na noda vanua baleta ni duidui na kena itarata ena veiyasai Viti. Nikua sa dredre gona ni da raica na vale vakaviti ena noda vei koro vakaviti sega ni vaka na gauna e liu. Me da taroga, se cava beka na vuna? E da na rawa ni tukuna, ni sa veisau na gauna, veisau na noda rai, sa veisau na ivakarau ni bula, baleta beka na veiveisau ni drake se na cava beka e sa seavu yani kina vakamalua na kena vakayagataki na vale vakaviti? Rawa ni vuna tale beka na veiveisau ni drake eda lako curuma tu kei na veivakatorocaketaki eso.

Rawa ni dua na vuna beka ni sa levu era sa vuli vinaka, cakacaka vinaka, sara tara vale buloko, vale kau, se vale kava. Sa sega beka ni dua e tu vua na kila ni tara vale vakaviti. E na itakitaki oqo eda na veitalanoataka kina na vale vakaviti ra dau kilai tani kina na noda qase ena noda veidelaniyavu vakaturaga ena gauna eliu.

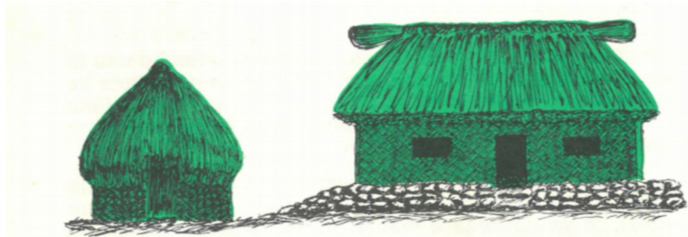
Na vale vakaviti e duidui na kena itarata, baleta ena vakatau ena gacagaca e vakayagataki kina. Ena vakatautaki tiko ena noda iyaubula. Ena gauna e liu e tiko o ira era vakatokai na mataisau. Na mataisau e nona itavi me dau tara vale kei na waqa vakaviti. O ira na mataisau e era dau tu vakarau ena veigauna kece sara mera rogoa na kerekere ni vanua ena gauna e Gadrevi kina me tara edua na vale se waqa vakaviti me nona na nodra turaga.

Era tu talega o ira ena noda veikoro era taukena na vuku itaukei me vaka na tara vale vakaviti. Na vuku itaukei e sega ni vulici se vakaivolataki, me vaka na kila ni kena tara e dua na vale vakaviti. O ira na noda qase, e tu vei ira na kila oqo ka qai dau dewaigusu ga mai na kila mai vei ira na qase ki vei ira na gone. Ena noda dui koro vakaviti era tu o ira era kila tu na kena dau tara edua na vale vakaviti. Qo edua na isolisoli ka dau kilai tani kina okeda na kawa itaukei.

Ena gauna e liu e vakayavutaki vakavinaka na noda bula ena veikoro, ka semati keda ena noda itutu vakavanua ki vei ira na noda trauga. E tu talega na veika e kovuti keda vata me maroroi, taqomaki ka taucoko kina na bula ni dua na vuvale ena loma ni dua na koro, yavusa, mataqali se tokatoka.

Era tara na vale vakaviti na noda qase me vanua ni nodra **moce**, vanua ni **kana** kei na veika tale eso. Ena vakatau na tara ni dua na vale ena gacagaca ni vale e e tu vei ira. Sega ni dau tautauvata na kena itarata ka ni vakatau tiko na mataqali kau e tu vei ira mera vakayagataka, ena so na vanua e bula kina na gasau, ke sega na gasau ena vakayagataki ga na drauniniu me lalaga ni vale. E duidui na kena itarata kei na kena ivakayagayagataki kei na yacana me vaka na; vale ni moce, vale ni kuro, na bure, na lololo, vakatunuloa kei na burekalou.

E liu, ni da curuma yani na noda veikoro vakaviti makawa, eda na rawa ni raica ni tiko edua na **vale levu** vakatokai me **vale ni moce**, era tu ga kina iyaya kece ni vale. So na gauna e dau caka tale ga kina na kana. E yasani vale levu ena toka kina na **valenikuro**, dau caka kina vakasaqa kei na kana. Ena **vale levu** se **vale ni moce**, e da rawa ni raica kina na **loga tuva, na tavata, yaya ni kana** kei na yaya vakamareqeti tale eso.

©TVTV

Na Bure - E da rawa ni raica talega na bure vakaviti. Qo e dua tale na mataqali vale vakaviti, e tara baleti ira ga na tagane dawai(sega ni vakawati se mate na watidra) kei ira na cauravou. E kena iyaya tu ga na nodra yaya ni moce na lewe ni bure. O ira oqo era dau vakatokai tu me ra liga ni iwau se liga ni cakacaka ni dua na itokatoka. Dua na ivosavosa vakaviti ni **'tini na iwau sa dua na bure'**, na iwau e vakabalebale vei ira na tagane, cauravou se dawai, era tiko e na bure. E na veigauna kece sara, era tu vakarau me ra colata na kaci ni vanua.

Na Lololo - Ni da donua na vula kelikeli, e da na sarava kina na kena tara na lololo, e vae vakaviti lalai, dau tara mai na iteitei se na veiwere se loga uvi. E dau tara na lololo ena vula ikelikeli me ra maroroi kina uvi mai na veiveisau ni draki.

Na lololo – Dau maroroi kina na uvi ena vula ikelikeli

Vakatunuloa - Dua tale na vae vakaviti edau tara ena gauna iliu sa na **vakatunuloa**. E dau tara e loma ni koro me vakayacori kina na soqo se kana. Dau tara me baleta na soqo ni vakamau, siga ni sucu se veiqaravi vakavanua tale eso, dau yacana na vakaovaova. Ia ke tara vinaka

me kua ni turu qai yacana na vakatunuloa.

Burekalou – Oqo na vale era dau qaravi Kalou vu kina na nodra qase. E ra dau lai vakacabo isoro kina. era dau tu ga kina na bete, me ra kere vakasala vua na nodra Kalou ena vuku ni nodra veivakasalataki ena gauna ni valu.

Na vale vakaviti edua na vale era vakayagataka vakalevu na qase ena gauna e liu. E tukuni ni kaukauwa vinaka baleta ni dau kau ga mai na kena gacagaca ena veika e bula wapoliti ira. Qe me vaka na kau ni vale vaka viti me vaka na vesi, na tolo ni niu, voivoi, vativati, gasau, drau ni niu, kau vula, dogo, magimagi, kei na vau me ra vesuvesu vata kina na vei tiki ni vale vakaviti.

E vakatau tale ga na nodra tara vale vaka viti na qase me veiraurau kei na gacagaca ni vale e bula wapoliti ira. Ena duidui na kau ena vakayagataka ena cola ni vanua kei Viti Levu, Vanua Levu kei ira era tu ena vei buca. Ena so na vanua ena sosomitaka na kau na bitu, gasau na drau ni niu kei na wa vau me sosomi ni magimagi.

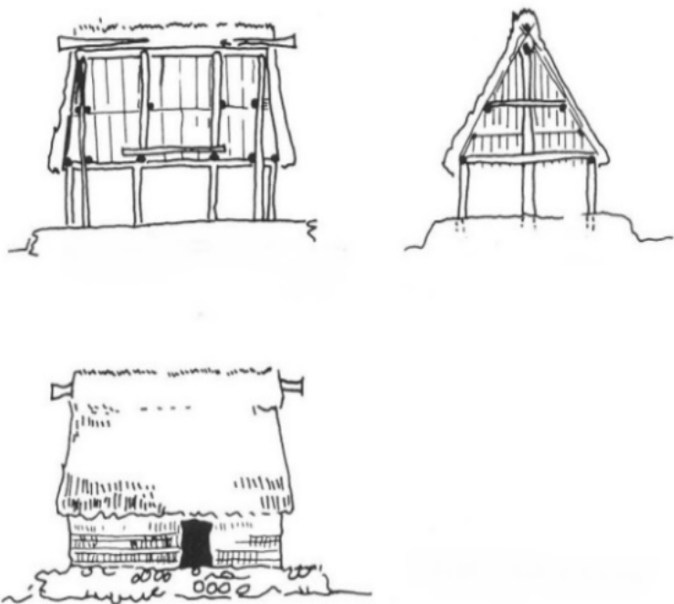
Yavutaki tale ga na kena itaratara ena veika era vakabauta me vaka na vale vakaviti dokabalavu, e vukei ira mera toro voleka vua na nodra kalou vu. Na Na bou e dau lili kina na tabua me ra vakaraitaka nodra rokova ka vakamenemenea na nodra kalou. E yavutaki na kena tara ena veika era vakabauta kei na kedra isema ena nodra bula vakavanua, nodra itutu vakavanua kei na nodra bula vakayalo.

Mataqali Vale Vakaviti

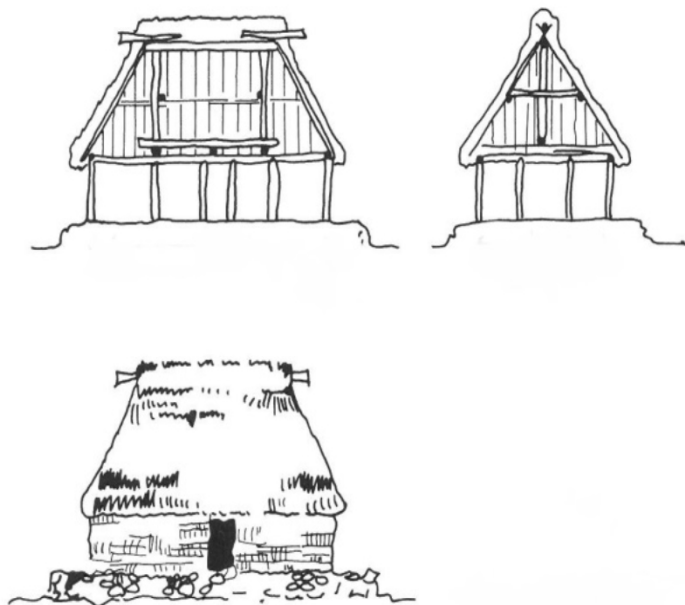
E tukuni tolu namataqali vale vakaviti makawa.

1. **Doka balavu** – mataqali vale vakaviti e balavu na kena boutoka. Tekivu mai na qele qai lako cake, ka dau tiko donu ena loma ni vale vakaviti.

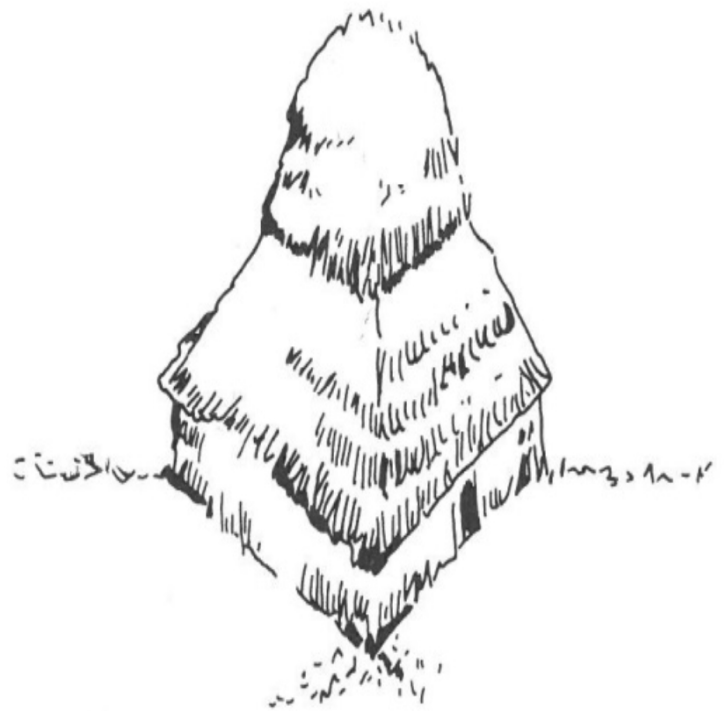
2. **Doka leka** – e vale vakaviti lekaleka na dokana. Na boutoko e taqa ga e delani qele.

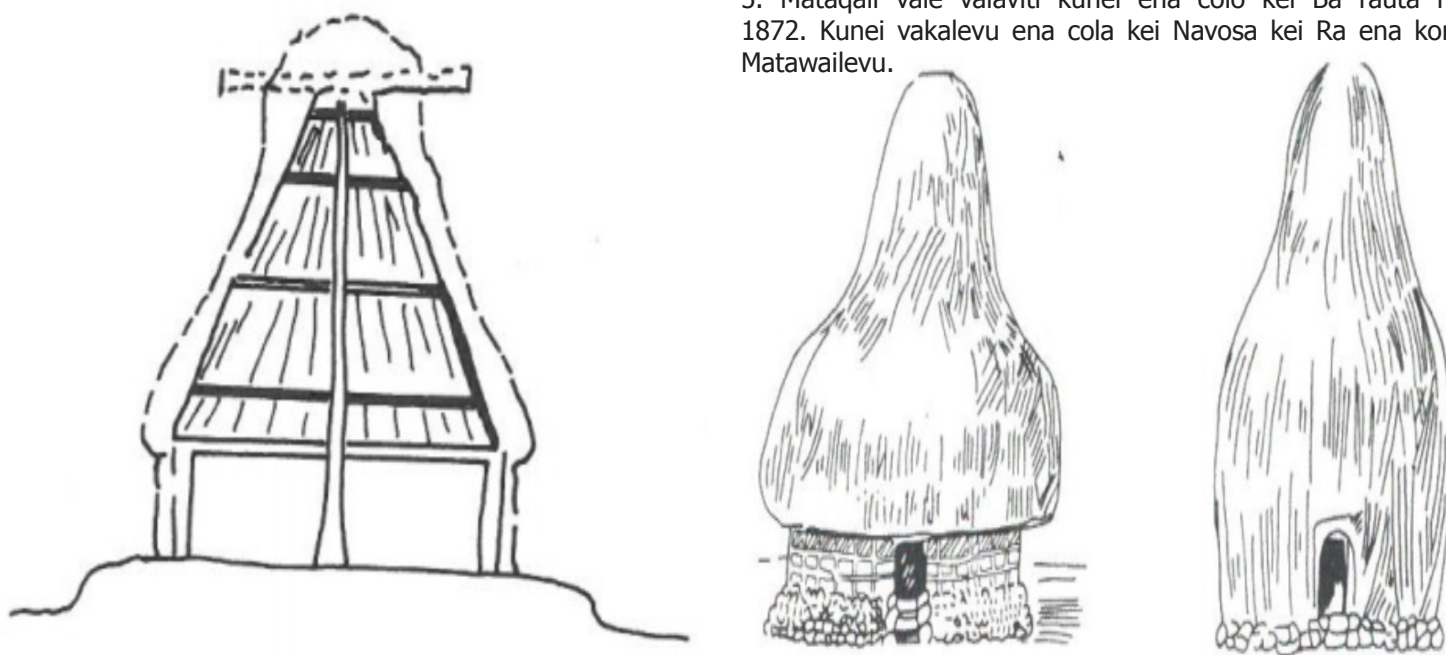
3. **Kubulolo** – mataqali vale vakaviti e vaka na taratara ni vale nodra na kai Tonga Matanisiga. E ra dau vakayagataka ga vakalevu o ira mai Lau.

4. **Rausina** – e duidui na taratara ni dokana mai na kena lalaga.

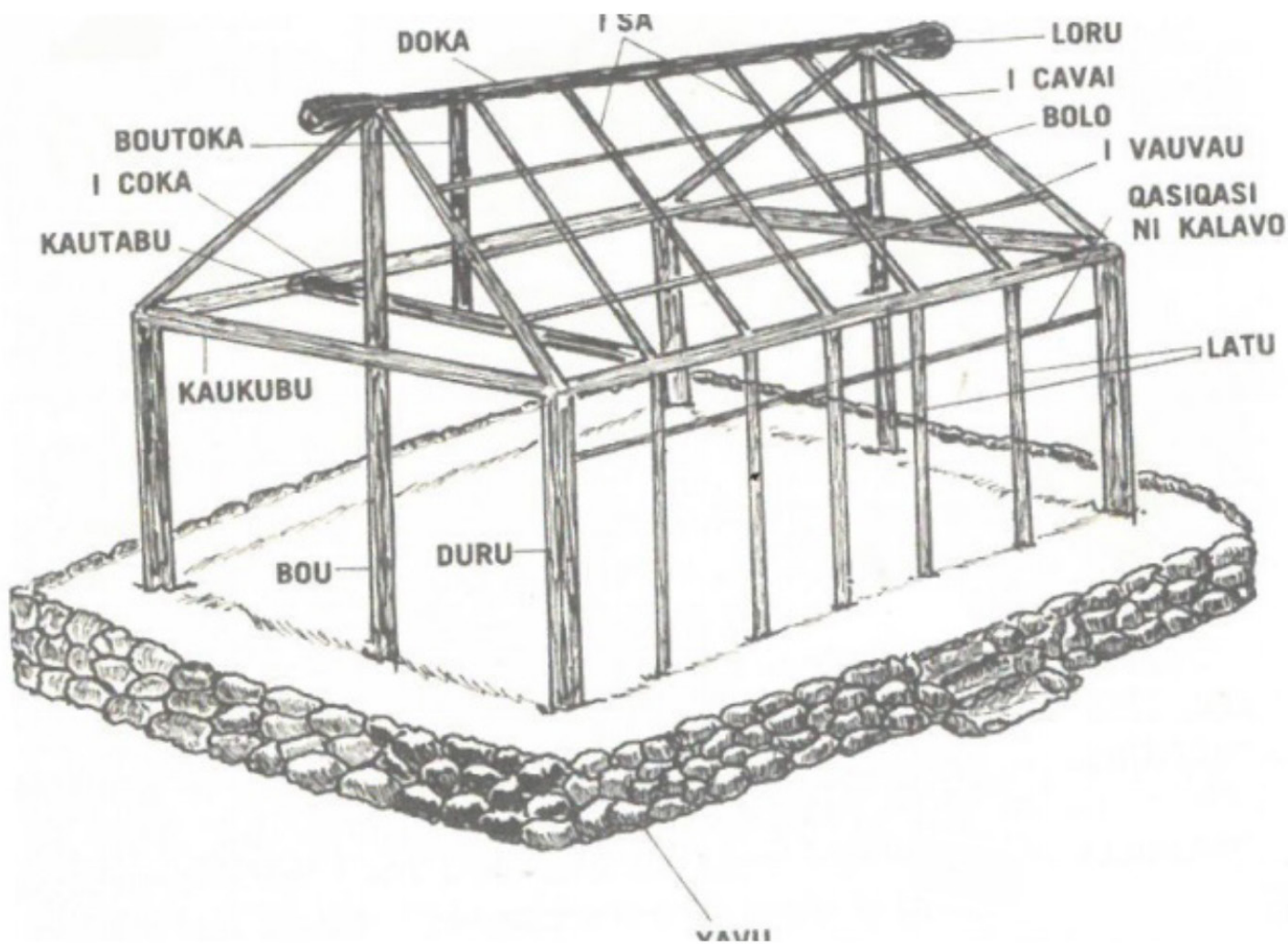

5. Mataqali vale valaviti kunei ena colo kei Ba rauta na 1872. Kunei vakalevu ena cola kei Navosa kei Ra ena koro Matawailevu.

Na Gacagaca ni Valevakaviti

E ra tukuna na qase ni ra dau vakabibi taka na kena tara na vale vakaviti. Na vale vaka viti e levu na kena gacagaca lalai, e tiko na kena ibalebale me vaka na yavu ni noda itutu vakavanua, kei na keda isema ni veiwekani vakavanua.

NA MATA UNIT

Vale Ni Volavola Ni Tabacakacaka iTaukei
Vale Ni Matabose Ni Lavo Maroroi Ni Taukei
87 Queen Elizabeth Drive, Nasese
Talevoni: 7730 909 | Fax: 3305 115
Email: tab@govnet.gov.fj
Veilawa: www.itaukeiaffairsboard.com

iTaukei Affairs Board Na Mata Unit

